

ПОЈАВА И ПОЈАМ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ – ОДНОС СТРАТЕГИЈЕ И КУЛТУРЕ: ЧЕМУ СТРАТЕШКА КУЛТУРА?

Милош Кнежевић*

Аутор у раду настоји да објасни садржај појава и појмова културе и стратегије у синтагми стратешка култура. Уочавајући идеолошке и политичке компоненте сваке стратегије, препознаје неколико начина на које се стратешка култура може разумети. Стратегија као пракса и стратегиологија као теорија третирају се као идентитетно деловање и идентитетна наука. Шири дисциплинарни оквир разматрања је геополитикологија, тј. геополитика. У односу на културу и у култури стратегија се концептуализује и реализује у оквирима тзв. меке моћи. Поред тога, стратешка култура артикулише се и у специфичном свету идеолошких и политичких процеса. У најинтензивнијој динамици тих процеса на делу је старетешка култура сукоба и рата. Аутор подсећа на историјске ситуације у којима су се друштва формирала и организовала на ратничким принципима. Стратешка култура, дакле, има своја мирнодопска и војна, тј. ратна испољавања. Најзад, аутор истиче значај стратешког наслеђа и деловања стратегија у условима кооперативног и конфликтног стратешког плурализма. При том се имају у виду ограничења и могућности које условљавају, ограничавају и ослобађају савремено стратешко мишљење. По мишљењу аутора, тек примена теоријских стратегиолошких поставки на конкретном историјском искуству омогућује делотворније закључке о перспективама националне и државне будућности.

Кључне речи: *случајност, историјски детерминизам, историјски хронотоп, предвиђање, култура, стратегија, стратегиологија, стратешка култура*

Увод: чему стратешка култура?

Чему уопште тематски упит у истраживачкој формулацији „стратешка култура“? Да ли је појмовни конструкт у синтагми двојаке општости значењски довољно информативан, логичан и јасан? Већ на први поглед се чини да није толико да не би било сазнајно корисно његово аналитичко диференцирање, а затим и појмовно синтетисање у опсежнијем разматрању сложеног садржаја.

* Главни уредник часописа *Национални интерес*.

Иако, појединачно узевши, у синтагму уграђени појмови „стратегија” и „култура” изгледају као опште познати и саморазумљиви, у појмовном споју „стратешка култура” испољавају се извесне неодређености које траже додатно објашњење. Оне нису начелно неразрешиве нити одсечно елиминаторне, али их ради бољег разумевања ипак треба имати у виду. Помнијим приступом долази се до понекад неочекиваних сазнања о споју реалних појава стратегије и културе и појмова који их реферишу. Та сазнања у много чему надилазе и обогаћују појединачна значења саставних делова синтагме.

Појава стратешке културе углавном је лоцирана у сфери политике али, по свему судећи, не само у њој него и у многим другим областима. Савремени процеси идеолошког „неутрализовања” политичког и његовог свођења на компромисно, консензуално и контрактуално, граде нову историјску ситуацију у којој политичке технике и процедуре избијају у први план. Сврха и смисао савремене политике се мењају. Преко реалних и потенцијалних сукоба у промењеним епохалним околностима превлачи се идеолошки застор бесконфликтности, заправо наноси културална глазура агенса планетарне снаге. Хумана надмоћ културе постаје прворазредни фактор практиковања стратешке моћи, како у њеном стварању, тако и у њеном одржавању и увећавању.

Схваћена пуристички као „антиполитика” (Ђерђ Конрад) – наизглед аполитична и неидеологизована култура у стварном свету је у друкчијем положају; она је непрекидно навођена на прекорачења интересног Рубикона у конфликтне зоне идеологије и политике. Иако култура у општем смислу никада није била отпорна на политичке изазове, у нашем добу страсни полит-културни загрљај постао је провокативно упадљив. Политика и култура се покатакд мешају до нераспознатљивости појединачних форми. Границе између политичких облика културе и културних облика политике постају нејасне.

Колико год као културна бића бивали прожети традиционалном и модерном, те масовном културом и субкултуром, толико смо као политичка бића прожети инвазивном и капиларном политиком. Култура је увучена у политику. Постмодерној култури саображава се постмодерна политика. Чак и без самоопажања, људи су у друштвеној заједници културно и политички обликовни. Култура је и површно и дубински политизована, што, међутим, не значи да свака политика није на сличан начин културализована. И више од тога, формативни принципи и генератори културе и политике су у нужној историјској интеракцији. Дакле, није само реч о оштрој раздвојености и сукобу културних и политичких појава него и о њиховој еволутивној прожетости и усклађености.

Људско друштво је, међутим, културно хетерогено и политички некохерентно. Нације и државе испољавају разнолика, подељена и супротна културна и политичка својства. У свакодневном животу уочљиви су различити културни и политички обрасци понашања. У оба индивидуална и колективна стања егзистенције делују спонтаност и детерминизам које мотивишу субјекте на примену подесних културних и политичких приступа. Упућеност на рационални однос према култури и политици садржи освештене премисе непрестаних опредељивања и избора, рекло би се саздања минијатурних личних стратегија. Ипак, безбројни примери стратешких индивидуализација у правцу планирања будућности више служе илустровању много сложенијег проблема макростратегије него што га до краја објашњавају.

Стратешка култура је, свакако, опсежнији феномен од индивидуалних осећаја, значаја и личних избора примене одређених културних или политичких образаца. Осим што може бити тумачена као пресек стања структуре културне појаве, може, такође, да се тумачи и као стратешки процес који се одвија на основу одабраних стратешких образаца. У зависности од угла посматрања и постављених интерпретативних циљева, у првом плану могу бити организације и институције које негују и испољавају стратешку културу, или динамика деловања, активност, пракса индивидуалних и колективних актера који, такође, испољавају извесне видове стратешке културе. У сваком случају, стратешка култура је колико индивидуална и колективна потреба толико и друштвени интерес.

Стратегија и идеологија

Мада стратегија као комплексан феномен није без остатка сводљива на пуку политику и идеологију, потребно је подсетити да свака иоле темељнија стратегија садржи полазни идеолошки и политички предлог. Стратегије се формирају у идеолошком и политичком духу времена. Интониране су националним и државним идејама у политичко-војном облику. Као феномен и нарочита друштвена пракса, стратегија, у ствари, не поседује есенцијалну и специфичну (стратешку) идеологију „за себе и по себи”, нити испољава примарну политичку самосвојност. Стратегија, дакле, није идеологија, али свака стратегија нужно садржи и испољава извесне стратешке премисе.

Иако стратегија није дословно идеологија, она је у сваком случају испуњена идејама. Идејност и идеологичност, те политичност и политизованост стратегије отклањају тврдњу да се она може свести на вредносно неутралну технику и технологију избора и одлучивања. Поред неопходних техничких и процедуралних компоненти, прожета је политичким вредностима. Остварење стратешких замисли и циљева увек је и остварење одређених идеја на претпостављеној идеолошкој основи.

Ма како схваћена, стратегија се као уређено знање – вештина, умеће, вичност, средство, оруђе – и способност управљања и вођења у сукобу са околностима или скривеним и отвореним противником, дакле, увек базира на извесној идеји, идеацији и идеологији, као и на одређеној политици. Модерни идеолошки и теоријски корпуси, попут либерализма, конзервативизма и социјализма, временом су развили диференциране политичке праксе које се у најкрупнијим обрисима испољавају у стратешким димензијама. Сваки од тих идео-корпуса наспрам другог исказује се као нарочити временско-просторни координатни систем идеја, појмова, категорија. Велике идеологије, заправо, обликују велике стратегије. Битни делови тих стратегија односе се на нацију и државу. Идеолошки фундиране стратегије нарочити израз имају у односу на националне циљеве, вредности и идеале, те националне потребе и интересе, међу којима су од великог значаја суверенитет и територијални интегритет.

Поред мноштва домена испољавања и примене, разматрања о стратегији пуни замах обично добијају у динамичним околностима разноврсних сукоба. Одатле је у одређивању садржаја и облика стратешког мишљења уобичајен историјски приступ и повратак изворним значењима искуства ратовања. Одатле је стратегија као појава била и до данас је остала предмет бројних појмовних одређења.

У *Малој политичкој енциклопедији* стратегија се одређује у односу на тактику: „Стратегија се бави припремањем и вођењем рата у целини, појединих његових етапа и усклађивањем стратешких дејстава, док је предмет тактике припремање и вођење свих врста борбених дејстава. Није прецизно утврђено када је дошло до ове поделе ратне вештине. Неки историчари је везују за појаву више битака у једном рату, док је по другима до ње дошло када се једна битка почиње делити на више целина – бојеве...“¹

Филозоф Љубомир Тадић дефинисао је стратегију на следећи начин: „У старој Грчкој *strategema* и *strategos* били су називи војних заповедника. У појму стратегије крију се нека врста научног сазнања и одређене спретности. То значи (у војном смислу) створити по непријатељу најгоре, а за себе најбоље услове ратовања. Стратегија је сваки брижљиво утврђени пројекат усмерен ка постављеном циљу.“²

Формиране политичке идеје подразумевају начин конкретнoг остварења. Остваривост је неизоставна претпоставка смисленог политичког деловања. Уочљиве су, заправо, ситуације у којима се, ослањањем на идеолошке и политичке мотиве и интересе, осмишљено, тј. стратешки приступа проблемима. Широко формулисане стратегије ослањају се на изграђене политичке, националне и државне идеје и идеологије. Као што је речено, не постоји нека по себи конституисана и формализована стратешка идеологија. Примењују се само стратегије утемељене у извесним идеологијама и идеологије ослоњене на извесне стратегије.

Финални стратешки циљеви исказују се кроз усмерену стратешку праксу која се изводи из сходне телеологије. Стратешке визије остварују се етапно у синергичним дејствима на разним друштвеним плановима. Стратегија се разуме и као осмишљено деловање актера расположивим средствима, које је усмерено и управљено ка постизању пролазних етапних и долазних, односно крајњих циљева. Отуда у најважније компоненте стратегије спадају: визије и идеје, средства и начини деловања, планови и циљеви и, наравно, битни актери.

Крајњи циљ сваке постављене и прихваћене стратегије је саморазумљив; он се односи на што боље и што успешније остварење стратешке замисли. У стратешкој пракси успешност и бољитак иду једно уз друго. Ако је у питању сучељавање и отворени сукоб у војном домену, циљ је одбрана од напада противника или савладавање противника постизањем победе. Још је боље предупређење сукоба, стицање и одржање надмоћи у „победи без битке“. Успешна превенција сукоба као стратешка опција најчешће доноси боље резултате од ескалације и ратног конфликта.

Није свака креирана стратегија потенцијално успешна и победоносна. Каткад су стратешки циљеви из реалистичних разлога задати непретенциозно, скромније, у тежњи избегавања сукоба, давања уступака и постизања компромиса, умањења штете и губитака, ублажавања евентуалног неуспеха, тј. пораза и сл. Мада постављани стратешки циљеви нису у сваком поједином случају толерантни и уљуђени, па ни хумани, велике глобалне стратегије се, углавном, ослањају на фундаменталне културно-цивилизацијске вредности свог времена, али и претходних времена.

¹ Видети одредницу „Strategija i taktika“, *Mala politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1966, str. 1188.

² Видети: Tadić Ljubomir, одредница „Strategija“, *Politikološki leksikon, Osnovni pojmovi nauke o politici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996, str. 202-203.

Иако је најчешће коришћени аргумент у оправдању стратешког циља „одбрана тековина цивилизације”, историја је показала посве различита схватања о томе шта је цивилизација у односу на културу и шта у њој ваља неговати и бранити.

Схватања односа цивилизације и културе најчешће указују на њихову уклопивост и хармоничну прожетост, по обрасцу односа већег и старијег и мањег и временски краћег. Постоје, међутим, и схватања у којима се указује да култура и цивилизација могу бити у супротности и сукобу. Тако се у једном од речника политичке мисли може наћи приказ размишљања немачког мислиоца и хуманисте Хумболта о том односу: „Либерални филозоф и реформатор образовања Вилхелм фон Хумболт идентификовао је цивилизацију као спољашњи склад уметности и друштва, а културу као унутрашњи и субјективни развој појединаца, кроз уметност, религију и саморефлексију. Националисти су следили Хердера препознајући културу као дух народа, отелотворен у народном језику, уметности и обичајима, да би често одбацивали цивилизацију као непријатеља културе – и као настојање да надомести инстинктивно заједништво са апстрактним и индивидуалистичким системом правила. Овакав начин разликовања опстао је у 20. веку код Шпенглера.”³

Концептуална разлика у примању односа културе и цивилизације између Хумболта и Хердера задржала је мисаони значај и у савременим условима. С обзиром на културни оптимизам или песимизам, она се у постмодерним околностима односи на ривалство и сучељавање (нео)либерализма и других великих идеолошких, политичких и теоријских система.

Проблем културе у конфликту

Дискурзивна формулација „стратешка култура” упућује на кључни потенцијал који се у стратешком деловању придаје култури. Употребљена кованица асоцира на генерички, формативни и корективни значај културе у односу на стратегију и стратешко мишљење. Уједно, то не значи – што би у први мах могло да се помисли – да само култура поседује стратешки значај, те да је у том смислу само она животно неопходна и важна, или ма како привилегована. Али, ако се зна да је култура појава максималног степена општости, која све у људском свету омогућује и прожима, није неочекивано да се управо она препознаје у најдубљем темељу војних знања и вештина.

Често се говори о ратничком, војном и војничком карактеру неке националне културе. Историја је показала да су друштва које је формирао борбени војнички дух обично била ратничка и освајачка. Историјско искуство, такође, указује на то да марцијална култура у битним стратешким и тактичким аспектима садржи етички кодекс. Уколико војна, војничка и ратничка својства превладају у карактеризовању економске и политичке структуре, таква друштва испољавају се као милитаристичка, најчешће експанзивна и агресивна.⁴

³ Видети одредницу „Kultur/zivilisation” у Scruton Roger, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, 3th edition, The Palgrave Macmillan, London, New York, 2007, p. 371.

⁴ О томе: Arčer I. Krsiton, Feris R. Džon, Hevig H. Holdžer, Travers N.E. Timoti, *Svetska istorija ratovanja*, glava „Militarizmi 20. veka i tehnološki rat”, str. 564-648, Alrxandria Press, Beogra, 2006.

Интуиција у предумачењу и предразумевању феномена стратегије, међутим, сугерише да се у традиционалним и типичним промишљањима компликованих стратешких питања култура, као својство и као садржај појаве, често занемарује. Иако је остваривање конкретне стратегије незамисливо изван културе конкретног времена, аналитичка пажња се већином усмерава на друге феномене, док се потцењена култура оставља по страни. Конфликтно маргинализовање културе је јасан знак обезвређивања и опште угрожености људске егзистенције. Упорно ниподаштавање културе индукује недовољну свест о њеном конститутивном социјалном значају. Уколико се такав контракултурни и некултурни став доведе до нивоа (квази)стратегије култура заиста може бити угрожена.

Бруталност и бестијалност рата разарају културни статус људског живота. У рату је културна баштина изложена опасностима и уништавању. Култура страда у рату, па се јављају и мишљења да је рат антикултурна, варварска и антицивизацијска појава. Рат култура може се претворити у рат против културе. Свесно уништавање културе (културоцид) заправо је стрмоглави пут ка самоуништењу. Отуда се у критичним околностима граде стратегије очувања и спасавања националних културних добара. Тада се стратешка култура огледа у мисији спасавања културне баштине од неповратне деструкције.

Геокултура идентитета

У скорије време актуелизована су разматрања цивилизацијских и културних фактора глобалних односа. Међу многим појединачним чиниоцима истакнута су два која имају својство велике, ако не и највеће општости. Семјуел Хантингтон је у познатој књизи „Сукоб цивилизација” (1993) у први план ставио будућност у којој ће глобални односи на пресудан начин зависити од стања и исхода сучељавања цивилизација различитих историјских типова, док је Френис Фукујама у књизи „Судар култура” пажњу усмерио на културне димензије светских сукоба, нарочито унутар савременог капитализма.⁵

Култура се, као фактор међународне сарадње и развоја, али и сукоба и регресије, вратила на интерпретативну сцену. У потрази за погодним моделом разумевања савременог доба при крају двадесетог века реактуализована је она врста филозофије историје која је, у пророчанском стилу филозофије културе и филозофије живота, у геополитичке односе самеравања моћи увела пресудну моћ културе. У таквој визији разумевања културе, каткад скептичкој и нихилистичкој, указује се хераклитовска онтологија сукоба. Свет се указује у неотклоњивом стању непрекидног сучељавања супротности. При том се у неоничеанском маниру разматрају питања политичке, геополитичке и стратешке културе. Неки аутори враћају се древном схватању етичке природе рата као извора вредности, идеала и врлина.⁶

⁵ Оригинални назив књиге: *The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Hamish Hamilton, London, 1995; српско издање, под називом *Судар култура*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

⁶ О томе: Mihalik Mječislav, *Moral i rat*, глава „Rat kao izvor vrлина”, str. 99-105, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.

У *Малој политичкој енциклопедији* култура се подразумева као : „1) скуп свих промена и творевина које су настале у природи, друштву и људском мишљењу као последица људске делатности чији је циљ: олакшање одржања, продужења и на- претка људске врсте; према томе у састав културе, овако шире схваћене, улазе: оруђа, инструменти, посуђе, одећа, орнаменти – тзв. материјална култура – обича- ји, друштвене и политичке институције, религија, уметност и уметничка дела, језик, игре, наука, проналасци, открића – тзв. духовна култура; 2) само духовна култура; 3) развитак или резултати развитка одређених способности духа или тела одгова- рајућим вежбањем, одгајањем (нпр. физичка култура, музичка култура, математич- ка култура) па и карактер личности формиране тим процесом образовања односно сам процес образовања који је дао тај карактер.”⁷

У *Енциклопедији политичке културе*, у одредници коју је сачинио социолог Ратко Божовић, пружен је опсежан приказ бројних схватања културног феномена. Једно од занимљивих становишта односи се на схватање културолога Леслија Вајта експлицирано у књизи *Наука о култури*. „Култура је једна организација по- јава – аката (модела понашања) предмета, (оруђа, ствари направљених оруђи- ма), идеја (веровања, сазнаја) и осећања (ставова 'вредности'), која зависи од употребе симбола. Култура је настала када је настао човек као примат који може да говори и употребљава симболе... Пошто се њени елементи лако преносе, кул- тура постаје континуум; она вековима тече наниже, од једне генерације другој, и бочно, од једног народа другом. Културни процес је кумулативан, с времена на време елементи се уливају, и повећавају струју. Културни процес је прогресиван у том смислу што иде ка већој власти над природним силама, ка већој безбедно- сти за човека. Култура је, према томе, симболички, континуиран, кумулативан и прогресиван процес.”⁸

Филозоф Љубомир Тадић културу означава као: „(Lat. *cultura*, неговање, обра- ђивање, поштовање) значи и обрађивање, (обделавање) тла, а затим и све оно што значи одгајити и побољшати, нарочито у области образовања и васпитања... Политичка култура је израз којим се изражава пристојан начин опхођења грађана у политичком животу који значи узајамно поштовање и уважавање, ма и противнич- ких мишљења и ставова, толеранцију.”⁹

Култура се одиста може разумети као обзирност и увиђавност, сарадљивост и трпељивост, углађеност и пристојност. Социолошки прилаз упућује на пристојност као опште својство развијених друштава. Штавише, највиши културни ниво једне заједнице означава се као „пристојно друштво”. Пристојност је, заправо, уљуђеност која политици често недостаје, а геополитици испуњеној сукобима поготово. Међу- народни односи испуњени су безобзирном самовољом најјачих који на матрици сопствене моћи искушавају и угрожавају слабије нације и државе. У арогантном на- ступу према слабијима најмоћнији су све само не учтиви и пристојни.

⁷ Видети одредницу „Kultura“, *Mala politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1966, str. 569.

⁸ *Enciklopedija političke kulture*, одредница „Kultura”, пододредница „Теоријске концепције о култури”, (аутор Ратко Боžовић), Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 572.

⁹ Видети: Tadić Ljubomir, одредница „kultura”, *Političkoški leksikon, Osnovni pojmovi nauke o politici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996, str. 111.

Одатле, сходно могућностима конкретног историјског хронотипа, нације и државе настоје да пронађу и осигурају најповољније услове властитог одржања и развоја. На који начин ће отклонити сметње и умањити опасности по национални и државни опстанак зависи и од утицаја гекултуре. Друго име за гекултурни склоп фактора политичког живота је *геополитичка култура* у којој се испољава стратешка култура. У најопсежнијој историјској димензији геополитичка култура је значајан чинилац националног идентитета. Нације и државе се, наиме, разликују и препознају по својим географским и политичким, тј. геополитичким датостима и задатостима. Отуда није погрешно рећи да се у ширем склопу гекултуре геополитичка култура исказује као мноштво политика идентитета или идентитетних геополитика.¹⁰

Један од запажених геополитиколога Gearoid O Tuathail сматра да је: „Геополитичка култура државе такођер обликована примарним основним облицима идентификације и одређивања граница које карактеризирају њезин друштвени, културни и политички живот. На који начин различите групације у држави повлаче границе између себе и других, између унутрашњег и вањског, нас и њих? Којих свјетских заједница се сматрају дијелом, а које свјетске заједнице сматрају својим противницима? Које државе се сматрају пријатељским, а које потенцијалним или стварним непријатељима? Који колективни национални идентитет доминира државом и на који начин обликује државне односе с међународном заједницом?”¹¹

Нације и државе, дакле, настоје да осмисле и остваре такав политички, спољно-политички и геополитички приступ међународним односима којим могу да обезбеде развојне перспективе. Тежња да се осигура што бољи национални и државни положај прожета је, али и условљена, целокупним историјском традицијом и културним наслеђем. Осмишљена идентитетна геополитика уроњена је у идентитетне димензије националне гекултуре. Реч је о историјски континуалном идентитетном склопу. На нивоу етнопсихолошких и геопсихолошких стереотипа нације и државе могу се доживети као кооперативне и реметилачке, прилагођене и неприлагођене, послушне и непослушне, мирољубиве и ратоборне, културне и варварске итд. Савременим речником исказано, нације и државе испољавају одређени имиџ, као и стилове понашања у међународним околностима.

Културни универзализам и релативизам

Нације и државе које занемарују или се оглушују о формативне чиниоце сопствене историје и културе, не базирајући се на најдубље геополитичке константе на којима су засноване, ризикују убрзано пропадање. Другим речима, нације које се запућују правцем супротним сопственом историјском ходу излажу се опасности губитка идентитета као темеља колективног постојања. Јер, колективни идентитет

¹⁰ Видети, у целини: Деспотовић Љубиша, *Геополитика идентитета*, Логос – Култура полиса, Бачка Паланка, Нови Сад, 2011.

¹¹ Видети: O Tuathail Gearoid, „Критичко промишљање о геополитици”, глава „Iza 'mudrosti čovjeka': kulturna uko-
renjenost geopolitike”, стр. 22, у O Tuathail Gearoid, Dolby Simon, Routledge Paul, *Uvod u geopolitiku*, Politička kultura, Nakladno-istraživački zavod, Zagreb, 2007.

није само пасивни исказ стања припадања и заједничке оличености већ и активна потреба трајања у одређеном простору и времену.

Стечени индивидуални и колективни идентитети се негују, штите и бране. У том смислу, очување наслеђеног културног идентитета је потреба и интерес који изискују осмишљен стратешки приступ. Стратешка култура није, дакле, само стратешки обухват различитих идентитетних делова људског света у стању друштвености, него и нарочита стратегија према култури и у култури као фактору националног идентитета у условима рата и мира. Аутентична стратешка култура читује национални и државни идентитет, па се у том погледу може означити као политика и *геополитика идентитета*. У сличној функцији продубљивања и развоја идентитета су *идентитетна политикологија* и геополитикологија као идентитетна наука.

Стратешки аспекти односа политике и културе инспирисали су многе ауторе. Полазећи од разлика концепта и система ратне вештине, стратегије и националног стила у припреми одбране и вођењу рата, амерички теоретичар геополитике Колин Греј је објаснио стратешку културу на следећи начин: „Култура упућује на друштвени пренос обичаја, традиције и изабране методе деловања који су мање-више специфични за одређено географско заснивање сигурне заједнице. Култура може бити одређена за још прецизније коришћење као стратешка култура или политичка култура... Стратешка култура је резултат повољних прилика, ресурса и вештине са којом се приликама и ресурсима може управљати, као и поука друштвених одлука којима их је неочекивана историја могла да научи. У значајном степену друштва су заробљеници њихове прошлости.”¹²

Процитивани однос између културе и стратегије, као и унутар самог културног контекста, ипак изазива извесне недоумице. У практичном и теоријском самеравању су праксе радикалног културног универзализма и, такође, радикалног културног релативизма.

Указујући на хобсовско порекло релативистичког становишта, контроверзни мислилац Мајкл Волцер пише: „Морално и стратешко знање, каже се, мења се током времена или варира од једне политичке заједнице до друге, и стога оно што се мени чини као незнање, може неком другом изгледати као разумевање... Код радикално раздвојених и несличних култура можемо очекивати да ћемо наћи радикалне опречности у опажању и разумевању. Нема сумње да стварност рата није иста за нас и за Џингис-кана; а није ни стратешка стварност.”¹³

Стратешки модел културног универзализма англосаксонског, трансатлантског и евроамеричког типа апсолутну предност даје демократији и људским правима, док се у пракси културног релативизма томе пружа неуједначен, али сталан отпор.¹⁴ У подлози првог модела развијено је схватање да је међу различитим културама потребан и могућ консензус о цивилизацијској неопходности демократског поретка и опште за-

¹² Видети: Gray S. Colin, *War, Peace, and Victory. Strategy and Statecraft for the Next Century*, chapter „Of Tigers and Sharks: Geography, Culture, and Strategy“, pp. 44-55, посебно „The Cultural Roots of Strategy“, p. 45, Simon and Schuster, New York, London, Toronto, Tokyo, Singapore, 1990.

¹³ Видети: Volzer Majkl, *Pravedni i nepravedni ratovi. Moralni argument sa istorijskim primerima*, poglavlje „Istorijski relativizam“, str. 49, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

¹⁴ Видети: Donnelly Jack, „Cultural Relativism and Universal Human Rights“, *Human Rights, Quarterly*, 6, 1984, pp. 400-419.

штите људских права. Са стратешке тачке гледишта, проносијери и пропагатори таквог модела тврде да он не обезбеђује само западни поредак као дефанзивни предмет одбране него да, упркос отпорима, може легитимно да буде офанзиван и експанзиван предмет насилног успостављања. Реч је о стратешком концепту „извоза демократије” у подручја ауторитарних, тоталитарних и тиранских режима.¹⁵

С друге стране, стратешки аргументи културног релативизма ослањају се на супротно уверење да у глобалном амбијенту коегзистенције мноштва неподударних културних типова ниједан културни тип, макар то био англосаксонски, односно евроамерички, не поседује природне предности нити довољне разлоге за прихватљиво морално оправдање сопственог планетарног примата.¹⁶ На тај начин, глобалистички и мондијалистички пропагираном моделу културног универзализма евроамеричког типа супротстављене су националне антиглобалистичке и глобалистичке културалне и политичке реакције. Сукоб је нарочито видљив у домену религијске културе коју као предмет истраживања имају дисциплине: *студије културе и религије, социологија религије, политикологија религије, геополитика религије и сакрална географија*.

Три могућа схватања стратешке културе

У теоретизовању друштвених односа приметни су мултидисциплинарни таласи на чијим пенушавим врховима се ваљају нове инструкције, агенде, стандарди, кодови, планови, манифести... Ионако бројне друштвене науке се непрекидно методски и предметно допуњују и укрштају, деле и диверсификују. Ствара се умногостручени мултидисциплинарни амбијент у којем се један предмет тумачи са више методских тачака гледишта и теоријских перспектива. Слично се догађа и у култури, односно културологији која, као плаузабилни феномен, препушта своју неспорну цивилизацијску и хуману твар феноменима и наукама о тим феноменима у многим теоријским областима.

Мада са становишта практиковања политичке моћи и, нарочито, војног застрашивања и примене силе у рату, култура изгледа беспомоћна и небрањена, она је као чинилац у склопу сукоба и те како утицајна и пријемчива. Када је реч о друштвеним односима који садрже мале дозе конфликтности, одређење културних обележја или предметно-истраживачког припадања култури не наилази на већа оспоравања. Када је, пак, реч о друштвеним феноменима знатних количина конфликтности, који већ и на први поглед унутрашњим супротностима одударују од општеприхваћених културних матрица и изгледају као њихово поништавање, тумачења њихових сазнајних, односно научних претензија се разгранавују уз расправе и оспоравања.

¹⁵ О томе сведочи насилна пракса тзв. обојених револуција и завођење западног типа демократије у друштвима која не само да немају политичку и идеолошку предиспозицију за „трансплантат” него га ни не желе.

¹⁶ Видети: Amstuc Mark, *Међународна етика. Глобална политика: појмови, теорије, случајеви*, глава „Problem kulturnog relativizma”, стр. 171-172, Службени гласник, Београд, 2008.

Културно својство неке друштвене појаве или научне дисциплине може бити смишљено и примењено на бар два начина: 1) као препозната и веродостојна културна стварност, али и као; 2) придев „културни” који маскира или еуфемизује појаву која то у својој суштини можда није. У том смислу, од нарочитог методског значаја је прецизније одређење тежњи заснивања културолошких дисциплина или дисциплина са префиксом или суфиксом културни/а у корпусу војних наука.¹⁷ Уз то, неопходан је стални напор диференцирања изворне војне и ратне терминологије, од њених неадекватних примена у „цивилном животу”. О погрешној употреби и пренаглашавању ратничке и војничке терминологије и психике сведочи често милитаризовање политичког говора и понашања. Реторичко милитаризовање се, свакако, мора разликовати у односу на милитаризам као модел друштвеног управљања и уређења.¹⁸

Да ли се „културализовање” војних односа збива у облику војне културе, у стварним тежњама сазнања културних фактора у областима у којима култура до недавно није била запажана и истраживана, или се догађа само као еуфемистички прелив преко драстичних садржаја који немају непосредно афирмативне везе са културом?

Како год било, чини се као да се отворено питање токова и стања стратешке културе као проблем уклапа у предочене недоумице. Јер, евидентно је да је до сада изостајао дубљи увид активног односа стратегије према култури, те да је култура њен сазнајни и делатни предмет и да је, заправо, у целости и деловима ситуирана у одређеном културном контексту. Зато није на одмет поновити да стратегија у најширем смислу садржи изразите културне премисе, штавише: да се може тумачити творачки, управо као „стратешка култура”.

Најзад, може бити да култура, односно културологија својим утицајем „омекшава” и омогућава гипкост помало отвордним војним наукама. Као просторно/временски условљени резултат стратешке праксе укључених глобалних актера таква култура асоцира на повећани значај концепта тзв. меке моћи који у постмодерној епохи у много чему преузима примат од традиционалних видова реалне, често вулгарне и бруталне политике.¹⁹ Културна моћ је, по свему судећи, најмекша од свих типова политизованих моћи.

У настојању отклањања недоумица потребно је рећи да ма колико је као темељни општељудски феномен култура неопходна, значајна и важна, питање тачнијег одређења стратешког карактера културе није до краја расправљено. У првом плану је питање модуса односа. Да ли се, наиме, формулација путем атрибуирања стра-

¹⁷ Као пример може да послужи низ формулација: култура рата, култура мира, култура ненасиља, репресивна култура, марцијална култура, борбена култура, ратоборна култура, миротворна култура, патриотска култура, херојска култура, победничка култура, освајачка култура, окупациона култура, армијска култура, војна култура, милитаристичка култура итд.

¹⁸ Љубомир Тадић овако тумачи милитаризам: „*Lat. militaris* (војнички, ратнички) је непримерено преносење специфично ратничких (војничких) принципа и понашања на подручја цивилног живота. Милитаризам значи апсолутизовање специфично војничког начина мишљења и понашања. Најгори тип милитаризма је када се у цивилном животу прихватају војничке норме и обрасци понашања...” Тадић Љубомир, одредница „Милитаризам”, *Političko-loški leksikon, Osnovni pojmovi nauke o politici, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*, Beograd, 1996, str. 131.

¹⁹ О томе: Nye S. Joseph, *Power in a Global Information Age. From Realism to Globalisation*, chapter „Soft Power”, pp. 68-81, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York, 2004. Такође: Пророковић Душан, *Ера мултиполарности*, глава „Мека моћ”, стр. 273-274, Службени гласник, Београд, 2018.

тешког карактера културе односи на: 1) културу у целини, у најопштијем и високом али недиференцираном степену њеног стратешког значаја, или 2) само на мањи део културе који је усредсређен на спецификовање феномена стратегије, при чему се тај део културне праксе именује као културна стратегија, стратегија у култури, културна политика, културно политизовање, или се, пак, 3) из полазног и уже схваћеног стратешког домена, најчешће војне, одбрамбене и ратне стратегије, разматра њен додир и прожимање са културом у целини. А да се притом само део стратегије посвећен култури именује као: *стратешка култура*, или *култура у стратегији*, *студије стратегије и културе*, или *културна стратегиологија*.

Од третирања и примене три изложена приступа и модуса тумачења односа стратегије и културе – на путањи од културе ка стратегији и од стратегије ка култури – зависе и резултати у разумевању појаве и појма стратешке културе. Питање приступа и начина поимања стратешке културе, како у оделитој културној и стратешкој појавности, тако и у прожетом појмовном споју није неумесно, јер је одговор на њега условљен тумачењем и разумевањем оба конститутивна елемента синтагме.

Теоријско тумачење феномена стратешке културе постаје још значајније када се његов емпиријски садржај доведе у везу и промисли у димензијама конкретних историјских токова који су на овом тлу протicali у протеклих тридесетак година. Тада постаје још јасније зашто је стратешко-културни угао посматрања хоризонта политичких, војних и културних пракси неопходан за дубље разумевање смисла догађаја.

Животност стратешког мишљења

Када се регионална и континентална историја тако грубо поиграју са групом народа какви су Јужни Словени, и када су тако немилосрдне према најбројнијем, најснажнијем и најутицајнијем народу међу њима као, што су Срби, онда се у све три временске димензије указује низ недоумица, пре свега око обновљеног и још увек нерешеног националног и државног питања.²⁰

У преобладајућем глобалном контексту међународних односа отвореност националног и државног питања се уважава или не уважава. Унутрашњи политички доживљај нерешеног националног и државног питања сучељава се са спољашњим схватањима да је спорно питање решено. Недоумице се плету у чуђењу што одређени спољни чинилац не схвата и не прихвата проблем у реалним димензијама док, с друге стране, спољни чинилац не прихвата расправу о националном и државном питању, јер је сматра излишном, уз тврдњу да је коначни геополитички и историјски одговор већ дат. Позиције су сучељене из склопова супротних интереса у истом политичком предмету. Постојећа и пропагирана гео/политичка реалност се не подударују.

Недоумице у облику дилема нису, дакле, исте, јер се граде на диференцираним и супротним интересима, а често економски, политички и војно сукобљеним странама. Разнолики синоними за поменуте недоумице су: *друштвена*, *национална*, *државна*, *безбедносна* (*сигурносна*), *еколошка*, *биолошка*, *спољнополитичка*, *геополитичка* и

²⁰ О томе: Кнежевић Милош, „Српски народ пре и после Југославије. Српско питање у ретроспективи и перспективи”, зборник *Српско питање на Балкану*, Институт за политичке студије, Београд, септембар 2013, стр. 9-59.

гео/стратешка дилема. Иако се димензије и аспекти поменутих питања, у виду искрслих дилема додирују и прожимају, потребно је имати у виду њихове специфичности. Са становишта тројног разликовања стратегије, тактике и оператике, све поменути дилеме испољавају се у стратешком, тактичком и оперативном виду.

На основу општих принципа, сходно посебностима предмета међународних односа у којем се концептуализује и реализује, стратешко мишљење се диференцира и обликује у неколико целина. Компоненте и целине стратешког мишљења и стратешке културе препознају се у друштву, нацији, држави, геополитици, спољној политици и дипломатији. Спољна политика једне земље је израз снаге или слабости њене унутрашње политике и политичке културе.²¹

Дипломатија је спољнополитички метод комуницирања и инструмент међународних интереса државе. И спољна политика и дипломатија остварују се усклађеним стратегијама. О специфичном односу дипломатије и стратегије Ремон Арон пише: „Дипломатско-стратегичко понашање, кад постане промишљено и свесно инструментално, стиче привидну аутономију, упоредиву са економским понашањем и подвргнутој монетарној квантификацији. Аутономија инструменталне дипломатије и стратегије мање је потпуна од економске акције: жеља да се победи рачунице ради у сваком тренутку ремети знаменце дипломата и стратега“²²

Између стратегија израђених, усвојених и примењених у поменутих областима у свим битним мултидимензионалним аспектима потребна је комплементарност и склад. Област према којој се и у којој се смишља и примењује стратегија може бити означена са више еквивалентних појмова: *стратешки миље, амбијент, контекст, пејзаж, поље, област, подручје, окружење, околности, прилике* итд. Стратешки амбијент може бити схваћен двојако: 1) шире, као део друштвених односа који још увек није обухваћен стратешким промишљањем и према којем се усмерава и гради почетни стратешки приступ и 2) уже, као део друштвених односа у којем већ постоје и примењују се, или теже да се примене, комплементарне, кооперативне или ривалске, тј. компетитивне стратегије.

Разнолики стратешки амбијент не указује, дакле, само на област друштвених односа у којима се гради и остварује одређена стратегија, већ и на мноштво стратегија које постоје у ширем међународном и ужем унутардруштвеном контексту. Пожељно је да стратегија, као и стратегиолози, буду отвореног ума према свим могућностима, да иду у сусрет алтернативама, без обзира на неодређеност и неизвесност будућих догађаја.

У том смислу, формула „стратешка култура“ могла би да се односи на уважавање и толеранцију према чињеницама плурализма у реалности, али и прихватљивог стратешког плурализма, што значи доношење и примену више усклађених стратегија у ра-

²¹ О Tuathail Gearoid рецимо сматра да су: „Геополитичке културе окарактеризирани одређеним теоријским промишљањима вањске политике државе. То можемо назвати геополитичким традицијама. Различити приступи у међусобним расправама, те вањскополитичке филозофије и геополитичке оријентације, чине темеље из којих интелектуалци и државници стварају одређене геополитичке дискурсе.“ О Tuathail Gearoid, „Критичко промишљање о геополитици“, глава „Iza 'mudrosti čovjeka': kulturna ukorenjenost geopolitike“, str. 22, у О Tuathail Gearoid, Dolby Simon, Routledge Paul, *Uvod u geopolitiku*, Politička kultura, Nakladno-istraživački zavod, Zagreb, 2007.

²² Aron Remon, *Mir i rat među nacijama*, глава „Društveni tipovi rata“, str. 362, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2001.

зним областима. Прецизирање путем сугестије „прихватљивог“ је неопходно, јер се тиме у оквирима идеолошког и политичког плурализма не оцртава само реалистичност, односно вероватност остварења стратегије, него и консензуални и демократски простор заштите виталних социјалних, националних и државних, те културних интереса одговарајућом стратегијом.²³ Пожељне али нереалистичне, као и утопијске и фантастичне стратегије које је немогуће остварити ваља остављати по страни.

Стратегије и контрастратегије

И на први поглед је уочљиво колико је друштвена пракса премрежена и засићена разноврсним, великим и малим стратегијама. Плурализам стратегија је приметан у разним друштвеним областима и пољима, као што постоји и у свакој области и пољу понаособ. Када је реч о највишем унутрашњем нивоу националних и државних стратегија, оне обично теже усклађеном обухвату, сумирању и синтези свих осталих стратешких приступа. Такве су, на пример, стратегије које садрже национални програм: *Стратегија националне безбедности*, *Стратегија националне одбране* и *Стратегија спољне политике*.²⁴

На фундаментално значење појаве и појма стратегије упућује Едвард Ерл: „Стратегија је у данашњем свету вештина владања и искоришћавања свих средстава којима један народ или коалиција народа располаже у датом тренутку, подразумевајући ту и оружану силу, са циљем да се његови интереси одрже и заштите од непријатеља, стварног, могућег или вероватног. Највиши тип стратегије – назван понекад високом стратегијом – назива се онај тип који понекад удружује политику и оружану силу једног народа тако да прибегавање рату постаје излишна ствар или му се приступа са највећим изгледима на успех.“²⁵

Осим одређеног идеолошког склопа и политике, у подлози конкретне националне стратегије налази се извесна теоријска концепција преточена у доктрину. Тек солидан доктринарни основ око којег постоји широка идеолошка, политичка и правна сагласност, пружа реалну могућност креирања потенцијално ефикасне стратегије и разраду детаљних планова њене реализације. Притом треба имати у виду разликовање стратешког и доктринарног нивоа у планирању националне и државне одбране.

О томе савремени аутор Бери Поузн износи следеће становиште: „Војне доктрине су критичне компоненте политике државне безбедности или велике стратегије. Велика стратегија је војно-политички ланац средстава – циљева, теорија једне државе о томе како може најбоље 'произвести' безбедност за себе. Идеално, она укључује објашњење зашто се очекује да та теорија функционише. Велика стратегија треба да

²³ О томе: Кнежевић Милош, „Нације и њихови интереси. Национални интереси у историјској перспективи“, *Национални интерес*, бр. 3, 2015, стр. 265-295.

²⁴ О односу стратегије националне безбедности и стратегије националне одбране, видети: Кнежевић Милош, „Национална безбедност на темељу националних интереса. Просторне димензије националне безбедности Србије“, *Политика националне безбедности*, годишњак, Институт за политичке студије Београд, бр. 2, 2016, стр. 115-138.

²⁵ О томе: Erl Edvard Mid, *Tvorci moderne strategije*, „Uvod“, стр. 2-3, *Vojno delo*, Београд, 1951.

идентификује могуће опасности за државну безбедност и мора да осмисли политичка, привредна, војна и друга средства за отклањање тих претњи.²⁶

У разматрању конститутивних компоненти стратегије потребно је имати у виду нивое уобличавања стратешких замисли: идеацијски импулс, идеолошку форму, политичку праксу, доктринарни израз, теоријски приступ и оперативни метод. То стога што у емпиријским односима пласирања и примене стратегије предочени нивои могу да се помешају и међу креаторима и актерима изазову конфузију у избору приоритетних вредности заштите, те битних циљева и подесних средстава остварења.

По Берију Поузну војна доктрина је поткомпонента велике стратегије која се изричито бави војним средствима. „Два питања су овде важна: која ће се средства користити? Како ће она бити употребљена? Треба успоставити приоритете међу различитим типовима војних снага којима модерна држава располаже.“²⁷

Модерна историја указује да се одређена стратегија не креира, не пласира и не практикује немотивисано, безинтересно и у апсолутном стратешком и стратегијском вакууму. Обично се и пре формирања новог стратешког приступа креатори сусрећу са претходним стратегијама које уподобљавају, делимично преузимају и иновирају, или их, сходно промењеним историјским и социјалним околностима, једноставно занемарују и напуштају.

Уз то, извесна стратегија обично се заснива у области у којој већ делују паралелне и супротне стратегије. Одређеној стратегији не пружа „отпор“ само несавладани предмет стратешког приступа и обраде, него и друге стратегије које у истој области пласирају и практикују ривалски актери. Стога није потребно само знање опција и алтернатива у односу на циљеве и средства сопствене стратегије, него и што боље познавање и уважавање ривалских контрастратегија. Тешкоће се могу пребродити а ривал неутралисати и победити само познавањем његових стратешких идеја и идеала, потреба и интереса, те замисли, циљева и, разумљиво, средстава којима располаже или не располаже.

Историчност стратешких приступа

Историјска појава људске културе неминовно је кондиционирана временом и простором. Будући да су време и простор фундаменталне категорије мишљења оне су, такође, у основи сваког стратешког разматрања. Стратешка култура испољава се неупитно, аксиоматски у одређеном историјском времену и историјском простору. Временско испољавање стратегије одвија се у домену хронополитике, док се просторна испољења у ширем смислу означавају геополитички.²⁸ Хронополитика и геополитика су каузално повезане; то су два лица исте политичке медаље. За сваку стратегију битан је контекст њеног настанка и примене.

²⁶ О томе: Pouzn R. Beri, *Izvori vojne doktrine*, glava „Velika strategija i vojna doktrina“, str. 13, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1992.

²⁷ Наведено дело, стр. 13.

²⁸ О томе: Кнежевић Милош, „Геополитичност простора моћи. Моћ простора и простор моћи“, зборник *Геополитичка стварност Срба*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997, стр. 189-201.

Просторно/временска укрштања и саобразности чине историјске и културне хронотопе. Специфична стратешка култура испољава се у конкретним националним и државним историјским хронотопима. Стратешка култура се тако може тумачити аналитичком конкретизацијом историјских хронотопа у којима се испољава. Сходно сталним променама историјских околности нација и држава, и стратешка култура је у непрекидним метаморфозама. Управо хронополитичке и геополитичке варијације стратешке културе чине богатство њених националних и државних облика. Колин Греј сматра да: „стратешка култура учи о националним приступима својим одбрамбеним проблемима и приликама, којима она ствара национални стил у одбрамбеним припремама и вођењу рата”.²⁹ Такође, он запажа да свака земља може да делује у складу али и изван граница сопственог културног карактера, што онда представља одступање од историјски освећених норми сагласних потребама вођења нације.

Апстракцијама и генерализацијама миленијумски акумулираног искуства конкретних националних хронотипа стратешке културе сабирају се и синтетишу стратешка знања која поукама надилазе емпиријски материјал из којег су настала. У крупним стратешким промишљањима значајан удео имају национални и државни микронаративи. У међузависном свету локалне прилике су део регионалних и глобалних прилика. Стратешка култура једног временско/просторног разломка света рефлектује како локалне националне специфичности тако глобални, рекло би се интернационални и трансационални историјски карактер.

Осим просторних нивоа сагледавања, стратешка култура може бити сагледавана и на друге начине. Хронополитика и геополитика (просторна политика, политика простора и политика у простору) могу бити схваћене практично, као праксе у односима између нација и држава, и теоријски, као науке о тој врсти односа. Слично је и са стратегијом која се одређује различито. Једно од историјских одређења гласи: „Грчки: *strategos*, служба генерала у поретку, у армији. Умеће команданта на дужности, умеће планирања и постизања кључних циљева у кампањама; као противно тактици; умеће локалног развоја трупа у маневрима на мањој скали, помоћу којих се постиже стратешка сврха. Подела није најтачнија, али одговара подели оружја између стратега (оних који су блиски коначном циљу битке), и тактичара (оних који су развијени у току битке с обзиром на правац). Грубо говорећи, разлика би могла да значи оружја која ће да донесу приказ завршетка, и она која ће да осигурају континуитет.”³⁰ Исто тако, стратегија може бити схваћена као посебно осмишљена пракса, али и као нарочита наука о стратегији – *стратегологија*.³¹

Едвард Ерл је одредио битну разлику између стратегије и тактике: „Стратегија се бави ратом, припремама за рат и вођењем рата. У ужем смислу, она је вештина

²⁹ Видети: Gray S. Colin, *War, Peace, and Victory. Strategy and Statecraft for the Next Century*, chapter „Of Tigers and Sharks: Geography, Culture, and Strategy”, pp. 44-55, посебно „The Cultural Roots of Strategy”, p. 46, Simon and Schuster, New York, London, Toronto, Tokyo, Singapore, 1990.

³⁰ Видети одредницу „Strategy”, у Scruton Roger, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, 3th edition, The Palgrave Macmillan, London, New York, 2007, p. 666.

³¹ О томе: Оцић Часлав, *Ка обали пловци. Стратеолошка разматрања*, глава „Природа стратегије”, стр. 18-23, Друштво за привредну историју, Београд, 2015.

командовања, планирања и управљања ратом. Она се разликује од тактике, вештине управљања војним снагама у току битке, исто онако као што се разликује оркестар од појединих музичких инструмената.³²

Однос морала и стратегије садржан је у чешће разматраном питању односа рата и морала. Рат је појава интензивног сукоба који снажно побуђује на тумачење узрока његовог избијања.³³ Једно од поља на којем се истражују узроци и последице рата јесте морал. То се чини непрестано и неуморно.³⁴ Једна од компоненти владајућег морала јесте култура која превладава у одређеном друштву. Морална схватања и моралне праксе претпостављају садашња и будућа опхођења. Промисљени и планирани приступ наводи на создање стратегије.

Ако се на изложени начин препозна однос практичног и теоријског у односу стратегије и тактике, те културе и стратегије, добиће се сличан резултат. Из емпиријског угла посматрања указаће се, наиме, *пракса стратешке културе*, док ће из другог научног угла да постане видљива *теорија стратешке културе*. Научне могућности теорије стратешке културе даље се могу разгранавати на: 1) културалне или културолошке приступе стратегији и 2) стратегијске или стратегиолошке приступе култури.

У најширем склопу стратешких детерминантни делује распоред фактора епохалне моћи. Склоп фактора глобалне моћи исказује своје регионалне и локалне изводе, тако да се стратешки приступи диференцирају према глобалним, регионалним и локалним просторима и актерима. Како год се пришло испитиваном феномену, у свакој временској епохи и секвенци историје и на сваком националном и државном просторном сегменту разазнају се разнолики стратешки приступи проблемима сукоба. Интереси и мотиви који покрећу људе ка сукобима се разликују. Древни кинески стратеолог Сун Цу је установио: „Има пет узрока за војне потхвате. Прво, борба за славу; друго, борба за неку корист; треће, нагомилана мржња; четврто, унутрашњи неред; пето, глад.“³⁵

Иако су задржали актуелност и у савременом добу, поменути узроци и њима сходни стратешки приступи ипак су условљени конкретном природом временске етапе и просто ра према којем су усмерени на којем се остварују. Они могу бити доследни и недоследни, континуални и дисконтинуални, оствариви и одрживи, неодрживи и неоствариви.

Случајност и предвидљивост

Стратегија не само да рачуна на извесност остварења у будућности него и очигледно људску страст да предвиди будућност. Ипак, иако се жели, не може се баш све предвидети; будућа историја је непредвидива, што значи узбудљива и изненађују-

³² О томе: Erl Edvard Mid, *Tvorci moderne strategije*, „Uvod“, str. 2, Vojno delo, Beograd, 1951.

³³ Генерал Жомини сматра да у побуде из којих држава прибегава рату спадају: 1) тражења права, или одбрана права; 2) удовољавање великим народним тј. националним интересима у привреди; 3) помоћ одржању суседа ради опстанка међудржавне равнотеже; 4) одговор офанзивним или дефанзивним обавезама савезништва; 5) остварење сопствених гледишта и ставова; 6) проширење утицаја и увећање моћи потребне за сигурност државе; 7) одбрана националне независности; 8) освета увређене части; 9) жеља за инвазијама и освајањима. О томе: Жомини, *Преглед ратне вештине*, глава „О ратној политици“, стр. 41, Вожно дело, Београд, 1952.

³⁴ О томе: Mihalik Mječislav, *Moral i rat*, глава „Sveprisutnost moralne ocene rata“, str. 23-28, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.

³⁵ Видети: Sun Zi, *Umjeće ratovanja*, Dodatak I, дио V, str. 200, Globus, Zagreb, 1982.

ћа. Али, и поред тога, промишљено и осмишљено, сврховито и целисходно деловање исказује се на основу исказаних друштвених потреба за предвидљивошћу и извесношћу. Одатле потиче тежња ка дијагнозама и прогнозама, те стратешким приступима и планирању на оним друштвеним пољима на којима се тежи постизању циљева. Еквивалентни и синонимни појмови за стратегију су: *вођење, руковођење, предвођење, ратовођење, опхођење, усмеравање, приступање, поступање, деловање, распоређивање, организовање* и сл.

Свака стратегија базира се на пројектованом јединству две логике: 1) односа и садржаја у стварности на коју, као на предмет, треба да се примени и 2) односа и садржаја у следственом и средственом плану примене.

Стратегија није нити може бити сама себи циљ, већ је усредсређено прагматично деловање, инструментална подлога одређене праксе. Рационалан стратешки мотив садржан је у интересу активног суочавања са дешавањима у проблематичној области, како би се она „зауздала”, ставила под контролу да би се њоме умешно управљало у простору и времену. И поред тога, почетне стратешке замисли су ретко истовестне са њиховим завршним остварењима.

У суочавању са стратегији подложеним ситуацијама и остварењу стратешких наума, стратеги и стратегиолози обично слуте или познају и имају у виду најзначајније околности, препреке, тешкоће и супротности које би требало савладати. Они снагу и величину тих чинилаца знају у потпуности, познају тек делимично, или уопште не знају. Стога, свака замишљена стратегија од почетка садржи потенцијал изненађења и неочекиваности, чак препасти, који стратешке актере или збуњује и паралише, или у задржаној прибраности наводе на брза реаговања, модификације „у ходу”, адекватне одговоре, па и одустајање. Стратегије се у пракси мењају као што се мењају, усавшавају и побољшавају и стратешки обрасци.³⁶

Стратешке теорије и стратешке праксе стичу уверљивост и веродостојност довиљивошћу и способношћу и, понајвише, остварењем предвиђања делатних актера. Умешност сагледавања и предвиђања економских, политичких и војних токова је врлина, како стратега у пракси, тако стратегиолога у теорији. Осим ових обележја, значајна је и практична памет у виду сналажљивости и лукавства. Памет, мудрост, вештина и лукавство сажети су у мање коришћеном али древном појму старогрчког порекла *strategema*. Према једној од дефиниција: „Стратегема је, у општем значењу, 'мудра одлука војсковође смишљена да завара непријатеља', а у посебном 'ратно лукавство'”.³⁷

Успешно примењена стратегема, међутим, није само варка, опсена, навођење на погрешне одлуке и понашања, довођење у заблуду противника, нити пука досетка или смицалица, превара или трик... Више од тога, стратегема је смишљени модел понашања којим се тешкоћа одагнава или противник савлађује, побеђује и покорава, оптимално уложеним напорима, без жртава или уз минималне жртве у сукобу.

Едвард Ерл је запазио да се: „Од краја 18. века стратегија састојала о читавог низа ратних лукавстава и подвала – *ruses de guerre* – којима се сваки војсковођа служио да превари непријатеља и задобије победу над противником. Али, како су

³⁶ Видети: Кнежевић Милош, „Обрасци у менама мишљења. Разноликост и несталност образаца у свету живота”, зборник *Промене образаца мишљења*, ДКСГ, Београд, 2011, стр. 53-83.

³⁷ Видети: Zenger fon Zero, *Strategeme*, glava „Otkrivanje jedne reči”, str. 31, Naučna, Beograd, 2001.

друштво и рат постајали сложеније појаве... то је и стратегија по сили околности захтевала обраћање све веће пажње на невојничке чињенице, економске, психолошке, моралне, политичке, војне. Према томе, стратегија није искључиво појам ратних времена, већ је саставни део државничких вештина за сва времена.³⁸

На вишем нивоу историјског и антрополошког разумевања стратегије садрже одређене идеологеме, теореме и филозофеме. Најпознатије забелешке о стратегијама, као облику војне стратегије и ратне вештине, потичу из старе кинеске традиције ратовања и тичу се 36 стратегија. У европској традицији ратководства, политичких борби и реторичких разматрања, стратегије се могу пронаћи у делима Тукидида, Макијавелија, Хобса, Жоминија, Клаузевица, Шопенхауера...

Ипак, ма колико стратешка способност била проницљива, успешни исходи стратегија и стратегија нису гарантовани, а поготову не апсолутни. Без обзира на сигурно урачунате непроменљиве факторе, постављена стратегија у примени мора да рачуна на мноштво непознатих чинилаца, загонетних варијабли и недокучивих фактора у проблематичној неизвесности крајњег резултата.

На почетку можда једноставан и наизглед лако достижан ратни циљ развојем ситуације може да се компликује до шокантних размера. По мишљењу Жоминија, у стратешке, тј. ратне компликације спадају: 1) ратовати сам против друге силе; 2) ратовати сам против више њих у савезу; 3) ратовати у савезу са једном силом против једног јединог непријатеља; 4) имати главну или споредну улогу у савезничком рату; 5) ступити у дејство у разним фазама сукоба; 6) пренети војште на противничку или сопствену територију; 7) подлећи карактеру инвазије: мање или веће, умерене или безобзирне; 8) бити условљен националним карактером рата, против нас или против непријатеља; 9) запасти у опасни и жаљења вредни грађански и верски рат.³⁹

Иако је стратешка мера реално и симболичко обележје разума у сучељавању и сукобљавању, она се у стратешком планирању и сукобу често губи. Прекомерност је прекорачење могућности које у рату може бити поразно. Кристфер Кокер је приметио: „Морални хазард у рату се јавља када је најјача страна толико сигурна у себе да преузима ризике које заиста не би требало, или када слабија страна, нашавши се пред стратешким ћорсокакком, осмисли тактички бриљантан, али стратешки погрешан план.“⁴⁰

Људско понашање у променљивим приликама је нестално, недоследно, изневеравајуће; у будућности га је тешко предвидети. Људи су у отежаним приликама хировити, ћудљиви, превртљиви; дешава се да не раде само у складу него и против сопствених интереса – самоуништавајуће. Одатле чак и најразвијеније стратегије, које се чине обухватним, потпуним и сигурним, садрже извесне празнине и степене ризичне вероватноће да се не остваре. Зато су стратегије, поред интенционалне реалистичности, уједно и подручја неостварљивих побуда, недостижних тежњи и неутемељених жеља, чији успех није неминован, нарочито на подручјима политичких и војних односа.

³⁸ О томе: Erl Edvard Mid, *Tvorci moderne strategije*, „Uvod“, стр. 2, Војно дело, Београд, 1951.

³⁹ О томе: Жомини, *Преглед ратне вештине*, глава „О ратној политици“, стр. 41-42, Војно дело, Београд, 1952.

⁴⁰ Видети: Кокер Кристофер, *Филозофи и варвари. Размишљања о природи рата од Хераклита до Хајзенберга*, глава „Рат и људска амбиција: Зашто су правила рата парадоксална (Тукидид, око 460-400. п.н.е.)“, стр. 85, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

Повољан склоп околности у стратегији се може предвидети и претпоставити. Ратна срећа је неурачунљива. Антички историчар Тукидид је, у складу са оновременом грчком традицијом, означио чинилац који дејствује против политичких жеља и војних очекивања као *tyche* – *tyche*.⁴¹ Вишезначност појма *tyche* упућује на низ сродних појава: случај, спонтаност, слепу и злу срећу, усуд, непрорачунљиву судбину, делатно и расудно незнање које доводи до заблуде. Ако се *tyche* схвати као срећа – Макијавели би рекао *fortuna* – онда је она варљива и непоћудна, па ни поуздање у њу не улива спокојство. У догађајној историји непредвидиви и неодреди-ви чинилац *tyche* је надмоћан, јер делује изван људског хтења, односно домаћаја стратешког управљања и контроле.

Tyche у стратешким надметањима не би се смела ни прецењивати ни потцењивати; ни када се ишчекујући верује у срећу а догоди се несрећа; ни када се очекује несрећа а мимо обесхрабрених очекивања догоде успех и срећа. У сваком случају, не ваља лакоумно изазивати немилосрдну судбину, нити прекорачивати непрекорачиве границе коби – *hbris*. Јер, *tyche* је, по схватању оца политичког реализма Тукидида, као судбоносна случајност изван људског делатног домаћаја. Непланибилна је и непредистинирана, али се према њој учесници у сукобу могу опходити слободно, храбро и предупредујуће.

Разборитим и осмишљеним планирањем – *gnome* – ако ништа друго бар се умањују погубни утицаји *tyche*. У односу предвиђања и непредвиђеног разбирају се разумни и неразумни стратешки приступи, бирају сврсисходне и подесне стратешке праксе. У том погледу ништа се битно није променило од античких до постмодерних времена. И даље на пољима стратешког мишљења и деловања делују познати и сазнати, али и непознати и несазнати фактори. Од како постоји стратешко мишљење упире погледе у будућност. Стратегија у пракси и стратегиологија у теорији постојано негују извиђачку амбицију изоштрене и увеличавајуће далековидости, али и маглене видовитости, па стога непрекидно баратају скривеним и помаљајућим облицима будућности. У предвиђању и привлачењу делова увеличане будућности и настојању да управљају променама које до ње воде, наравно, само делимитично успевају.

Иако је препознавање и погађање трендова и форми будућности у прогностичкој димензији политике и геополитике трајан и атрактиван научни изазов, одсудни стратешки науми се тешко остварују. Прогнозе будућности и даље наизменично осцилују на врховима еуфоричног оптимизма и катастрофичног песимизма. Свака од дочараваних будућности има свој идеолошки пројектован аркадијски или хорор-политички изглед. Стратешке прогнозе и пројекције представа будућности умногоме зависе од савременог стања духова, њихових жеља и хтења, те стања интереса и развојних перспектива. И поред тога, непрестано се умножава број геополитичких и стратегиолошких метода и дисциплина, заснивају се и развијају нови приступи, правци, школе и стилови стратешког мишљења.⁴²

⁴¹ Тукидид, *Пелопонски рат*, Књига 1, 140.1. Према: Чавошки Коста, *Моћ и превласт. Тукидидова политичка мисао*, глава „Tyche”, стр. 42, Catena mundi, Београд, 2015.

⁴² О томе: Дугин Александар, *Четврта политичка теорија*, глава „Увод у четврту политичку теорију”, стр. 15-26, Мир Publishing, Београд, 2013. Такође: Степић Миломир, „Од неокласичних до постмодерних теоријских постулата”, глава „Нужност преиспитивања неокласичних геополитичких клишеа”, стр. 19-31, *Свет и нове геополитичке парадигме*, зборник, Институт за политичке студије, Београд, 2017, стр. 13-37.

Уместо закључка: Стратешке трасе глобалног „остатка”

Будућност омане понајвише онда када „непогрешиви” футуристички стрелци уобразице да су је погодили. Она свакако најће, често и незвана и не онаква каквом је замишљена. Можда је најосетливија савремена промена у нараслим утопијским и дистопијским илузијама да је садашњи технолошки развој попримио улогу непобитне детерминанте извесне, потпуно уређене и до краја схваћене будућности. Футуристички технооптимизам ствара утопијску опсену да је сигурнија и безбеднија, те стога и квалитетнија људска будућност изградива применом разноврсних стратегија њеног инструменталног побољшања.⁴³

Уместо тежњи ка остварењу древног идеала заснивања добра у политичкој заједници, стреми се индивидуалном опремању „протезама” за које се мисли да могу да надоместе шумове и прекиде у људској комуникацији. Са тог тла потиче неумесна стратешка пролиферација, тежња да се и значајне и безначајне области уреде и осмисле „стратегијама”. Умножавање малих и великих „стратегија” своје постојање чешће дугује раширеној људској чежњи за извесношћу, редом, миром и сигурношћу у претећим временима, него стварној способности тачног предвиђања и управљања променама.

У предоченом парадоксу кризе и релативизирања западне свемоћи у условима нарасле мултиполарне динамике светских послова,⁴⁴ видљива је несмотрена западна безбојазност према *тихе*, али и инертивно хегемонијално неуважавање епохалног *хибриса* у односу на светски „остатак”.⁴⁵ Епохална судбина надмоћних актера, у сумрачним контурама непредвидиве и изненађујуће историје, наговештава посустајање и замор вестернизма и американоократије.⁴⁶ Није више у питању само фронтални сукоб Истока и Југа са Западом, него и сукоб на измешаним фронтovima унутар Запада. Ни западни агрегати моћи више нису кохерентни као што су били у раздобљу хладног рата. У питање је доведена саморепродукција и виталност доминантно неолибералног система за чије трајање се тврдило да је потенцијално бесконачно. Продужена структурна криза те врсте капитализма (2008, 2011. и надаље, до данас) у великој мери је оповргла легитимизујућу снагу таквих схватања.⁴⁷

⁴³ Да би се то постигло друштвене ситуације се сагледавају на начин узајамно сигурне безбедности и узајамно сигурног уништења. О томе: Amstuc Mark, *Међународна етика. Глобална политика: појмови, теорије, случајеви*, глава „Етика стратешке одбране”, поглавље „Тродимензионална процена”, стр. 82-84, Службени гласник, Београд, 2008.

⁴⁴ О томе: Степић Миломир, *Геополитика. Идеје, теорије, концепције*, глава „Геополитички изазови мултиполарног света”, стр. 611-633, Институт за политичке студије, Београд, 2016.

⁴⁵ О томе: Huntington P. Samuele, „Сукоб цивилизација”, глава „Запад против свих осталих (West vs. Rest)” стр. 158-159, у O Tuathail Gearoid, Dolby Simon, Routledge Paul, *Увод у геополитику*, Политичка култура, Накладно-истраживачки завод, Загреб, 2007.

⁴⁶ О томе: Селенте Џералд, „Америка иде путем пропалих царстава”, интервју, стр. 78-83, *Геополитика постмодерног света*, Геополитика, Београд, 2011. Такође: Вајтхед Џон, „Америка се налази у фази позног Рима”, интервју, наведено дело, стр. 46-50.

⁴⁷ Видети: Varufakis Janis, *Глобални Минотавр*, глава „Крах”, стр. 141-160, и „Svet bez Minotaura”, поглавље „Svetska ekonomija у šoku”, стр. 227-228, Profil, Крагујевац, 2015.

Ниједна нација и држава не граде, бар не свесно, стратегију и план властите пропасти. Свака велика сила од давнина тежи увећању моћи и самоодржању у светској констелацији. Свестан план самоуништења није спроводио ни претходни комунистички поредак реалног социјализма, па је за очекивање да аутодеструктивне стратешке замисли не негују и садашње водеће глобалне силе. Криза која умањује стратешку моћ догађа се мимо рационалних очекивања.

Савремена вредновања и стратешке процене промена стања света, такође, више не би требало да буду гњили плод немоћне идеолошке злурадости и заједљиве освете губитника у хладном рату, већ разложних увида у стварну а не симуловану динамику кризе глобалних политичких и економских односа. Јачање глобалног мултиполаризма из дана у дан мења карактер улоге великих сила. Свака од њих заинтересована је за одржање и учвршћење сопственог стратешког положаја. У тим напорима важну улогу има способност дијагнозе садашњег стања и прогнозе будућности. На том плану значајно место заузима управо стратешка култура.

Литература

[1] Amstuc Mark, *Međunarodna etika. Globalna politika: pojmovi, teorije, slučajeви*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

[2] Aron Remon, *Mir i rat među nacijama*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovcі – Novi Sad, 2001.

[3] Arčer I. Krsiton, Feris R. Džon, Hevig H. Holdžer, Travers N.E. Timoti, *Svetska istorija ratovanja*, Alexandria Press, Beogra, 2006.

[4] Вајтхед Џон, „Америка се налази фази позног Рима”, интервју, *Геополитика постмодерног света*, Геополитика, Београд, 2011.

[5] Volzer Majkl, *Pravedni i nepravедni ratovi. Moralni argument sa istorijskim primerima*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

[6] Gray S. Colin, *War, Peace, and Victory. Startegy and Statecraft for the Next Century*, Simon and Schuster, New York, London, Toronto, Tokyo, Singapore, 1990.

[7] Деспотовић Љубиша, *Геополитика идентитета*, Логос – Култура полиса, Бачка Паланка, Нови Сад, 2011.

[8] Donnelly Jack, „Cultural Relativism and Universal Human Rights”, *Human Rights, Quarterly*, 6, 1984.

[9] Дугин Александар, *Четверта политичка теорија*, Мир Publishing, Београд, 2013.

[10] *Enciklopedija političke kulture*, одредница „Kultura”, Savremena administracija, Beograd, 1993.

[11] Erl Edvard Mid, *Tvorci moderne strategije*, Војно дело, Београд, 1951.

[12] Жомини, *Преглед ратне вештине*, Војно дело, Београд, 1952.

[13] Zenger fon Zero, *Strategeme*, Naučna, Beograd, 2001.

[14] Кнежевић Милош, „Геополитичност простора моћи. Моћ простора и простор моћи”, зборник *Геополитичка стварност Срба*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997.

[15] Кнежевић Милош, „Обрасци у менама мишљења. Разноликост и несталност образаца у свету живота”, зборник *Промене образаца мишљења*, ДКСГ, Београд, 201

[16] Кнежевић Милош, „Српски народ пре и после Југославије. Српско питање у ретроспективи и перспективи”, зборник *Српско питање на Балкану*, Институт за политичке студије, Београд, септембар 2013.

- [17] Кнежевић Милош, „Нације и њихови интереси. Национални интереси у историјској перспективи”, *Национални интерес*, бр. 3, 2015.
- [18] Кнежевић Милош, „Национална безбедност на темељу националних интереса. Просторне димензије националне безбедности Србије”, *Политика националне безбедности*, годишњак, Институт за политичке студије Београд, бр. 2, 2016.
- [19] Кокер Кристофер, *Филозофи и варвари. Размишљања о природи рата од Хераклита до Хајзенберга*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.
- [20] *Mala politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1966.
- [21] Mihalik Mječislav, *Moral i rat*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.
- [22] Nye S. Joseph, *Power in a Global Information Age. From Realism to Globalisation*, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York, 2004.
- [23] О Tuathail Gearoid, „Критичко промишљање о геополитици”, у О Tuathail Gearoid, Dolby Simon, Routledge Paul, *Uvod u geopolitiku*, Politička kultura, Nakladno-istraživački zavod, Zagreb, 2007.
- [24] Оцић Часлав, *Ка обали плови. Стратегијска разматрања*, Друштво за привредну историју, Београд, 2015.
- [25] Pouzn R. Berі, *Izvori vojne doktrine*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1992.
- [26] Пророковић Душан, *Ера мултиполарности*, Службени гласник, Београд, 2018.
- [27] Селенте Џералд, „Америка иде путем пропалих царстава”, интервју, *Геополитика постмодерног света*, Геополитика, Београд, 2011.
- [28] Степић Миломир, *Геополитика. Идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, 2016.
- [29] Степић Миломир, *Свет и нове геополитичке парадигме*, зборник, Институт за политичке студије, Београд, 2017.
- [30] Sun Zi, *Umjeće ratovanja*, Globus, Zagreb, 1982.
- [31] Scruton Roger, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, 3th edition, The Palgrave Macmillan, London, New York, 2007.
- [32] Tadić Ljubomir, *Politikološki leksikon. Osnovni pojmovi nauke o politici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.
- [33] Тукидид, *Пелопонски рат*, Књига 1, 140.1. Према: Чавошки Коста, *Моћ и превласт. Тукидидова политичка мисао*, глава „Tuche”, Catena mundi, Београд, 2015.
- [34] Фукујама Френсис, *Судар култура*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997. Оригинални назив књиге: *The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Hamish Hamilton, London.
- [35] Hungtington P. Samuele, „Sukob civilizacija”, у О Tuathail Gearoid, Dolby Simon, Routledge Paul, *Uvod u geopolitiku*, Politička kultura, Nakladno-istraživački zavod, Zagreb, 2007.